

FAKTORI (NE)USPEHA DAROVITIH I KREATIVNIH ŽENA – Metodologija procenjivanja i ocenjivanja –

Rezime: Faktori uspeha i neuspeha darovitih i kreativnih žena su brojni i razno-vrsni. Položaj i uloga žene u javnom društvenom životu, sve do naših dana, bila je potcenjena.

Razlike između muškaraca i žena su postojale u svim sferama života. U radu su prikazani glavni faktori koji su uticali na vekovno održavanje tih razlika, koji su uticali na njihovo formiranje i održavanje. Glavni faktori su: 1. rodne razlike; 2. civilizacijske razlike; 3. istorijske razlike.

Promene koje su se u dugom vremenskom periodu odvijale u društvu, imale su uticaja i na promenu položaja i ulogu žena. Tek kasnim sticanjem građanskih, društvenih i političkih prava, žene, a posebno darovite i kreativne, imale su ograničene mogućnosti da manifestuju svoje potencijale.

Za potpunije razumevanje darovitosti i kreativnosti, prikazane su neke bitne teorije i definicije o tim fenomenima, koje objašnjavaju svu raznovrsnost čovekovih darova, a posebno, raznovrsnost darovitosti i kreativnosti žena.

Prikazani su postupci, instrumenti i kriterijumi za procenjivanje (ocenjivanje) darovitosti i stvaralaštva. Ti instrumenti su brojni i raznovrsni: testovi (verbalni i neverbalni) za utvrđivanje intelektualnih sposobnosti; testovi ličnosti; testovi za utvrđivanje kreativnosti; različito stepenovane skale; ankete; intervjui i dr.

U tom kontekstu su iznesene i mogućnosti kreativnih potencijala žena.

Ključne reči: darovitost, stvaralaštvo, postupci za utvrđivanje (procenjivanje), instrumenti, kriterijumi.

Iako su fenomeni darovitosti i kreativnosti svestrano istraživani, darovitost žena je ostala po strani interesovanja. Razlozi su verovatno brojni i različiti. Najčešće se misli da su rezultati ispitivanja o darovitosti i kreativnosti uopšteno poznati. Prihvaćeno je shvatanje da su ova čovekova svojstva podjednako raspoređena ljudima i da pripadaju svim ljudskim bićima u različitom stepenu. U takvim okvirima su razmatrana i pitanja o darovitosti i kreativnosti žena.

Ovo pitanje, međutim, zahteva sagledavanje na drugačiji, specifičniji način i sa drugačijim prilazima u njihovom procenjivanju.

Prethodno je neophodno sagledati položaj i ulogu žene u društvu i kroz istorijske periode. Bez tog sagledavanja, mišljenje o darovitosti i kreativnosti žena, bilo bi ne samo nepotpuno već i pogrešno. Ovo naročito stoga što treba imati u vidu razlike koje postoje *izvan* fenomena darovitosti i kreativnosti, a naročito sledeće:

1. rodne razlike;
2. civilizacijske razlike;
3. istorijske razlike.

U čemu se sastoje rodne razlike? I šta je rod? "Rod je konstitutivan element socijalnih odnosa koji počiva na svesti o razlikama među polovima i to prevashodni način da se označe odnosi moći" (G. Bek, 2005).

Razlike prema polu imaju osnovu ne samo u fizičkom pogledu i funkcijama, već i u načinu mišljenja, reagovanju na sve ono što se oko čoveka događa, u životnim ciljevima, razlika u motivima, željama, u oblicima sen-zibilnosti i dr.

Ne radi se samo o osobinama žena za koje se smatra da su "manje vredne" od svojstava koja imaju muškarci, već koja su *drugačija* i upravo to "drugačije" zahteva i drugačije prilaze i procene.

Shvatanja o rodnim razlikama imaju duboke korene, čak do antičkih vremena koje treba pomenuti da bi se shvatila dubina ovog pitanja.

Već u antičkoj Grčkoj su se jasno pokazala shvatanja o rodnim razlikama i mestu žene u društvu i porodici. Ta shvatanja idu u nekoliko pravaca: pravac koji ženu prikazuje kao nesavršenog muškarca (Platon); pravac koji smatra da je žena žena a ne nesavršen muškarac (Aristotel); žena se prihvata kao ljudsko biće koje je ravnopravno sa muškarcima i kojima je potrebno vaspitanje (Sokrat) (S. Dunderski, 1999, 2003). Aristotel je isticao razlike u sposobnostima između muškaraca i žena, pa smatra da je muško po svojoj prirodi više a žena niže, jedno vlada a drugo se pokorava.

Slična shvatanja su imali i rimski filozofi. Ciceron je ženu stavljao u grupu sa decom i robovima. Smatrao je da ozbiljnost i razum nisu odlike žena (S. Dunderski, 2003).

Zajedničko shvatanje grčko-rimskih filozofa je da je nadmoć muškarca nad ženama prirodna kao i podređenost žena u odnosu na muškarca. Ženi pripada uloga majke i domaćice. Muškarac je uopšte shvaćen kao *obrazac* roda.

Ta shvatanja, u izvesnim varijantama, provlače se kroz ceo srednji vek. Na nasleđenim tekovinama starogrčkih i rimskih filozofa, na koje su se pozivali, izveden je zaključak da je žena niže biće. Tako, u VI veku na crkvenom saboru u Mekoni čak je razmatrano da li se žene razlikuju od životinja, imaju li dušu (V. Radović, 2006). Toma Akvinski je govorio o jednakosti žena i muškaraca – ali samo "na nebu". Na zemlji, žena je podređena muškarcu.

Oslobađanje od polarizovane ikonografije bio je dug proces koji nije prošao bez sporenja. U XV i XVI veku pojavilo se oko hiljadu rasprava i knjiga o ženama, različitog i suprotstavljenog sadržaja. (G. Bek, 2005) Kroz dugi niz vekova provlačio se prezir i nipodaštavanje žene a njena podređenost kao neoboriv status. Politička vlast u Evropi dobijala je legitimitet kroz očinsku, patrijarhalnu silu teološkim i političkim spajanjem "oca kuće", "oca zemlje" i "Boga oca". (G. Bek, 2005) Od XVI do kraja XVIII i početka XIX veka, žene su kao nasledne kraljice vladale, ali se ni po čemu nisu razlikovale od vladalaca-muškaraca. U pitanju je bila utvrđena i prihvaćena moć a ne rod (pol).

Novi građanski model predstavljao je ženu ne više kao "manje vrednu", već kao suštinski drugačiju (G. Bek, str. 142).

U XIX veku nije se radilo o modelu već o raspravi koja se provlačila kroz čitav vek. Pravna nauka je bila najčvršći bastion muške sfere. Ideal je bio da ženi pripadaju pasivnost, emocionalnost i ignorancija, a muškarcima aktivnost, čvrstina, razum. Čak je i Hegel razlike između muškaraca i žena tumačio kao razliku između

životinje i biljke – životinja više odgovara karakteru muškarca a biljka karakteru žene (prema V.Radović, 2006).

Dugovekovna shvatanja o razlikama između muškaraca i žena imala su snažan uticaj i na duhovni život glavnih religija: judaizma hrišćanstva, islama.

Devetnaesti vek je bio i "vek radnica". U kontekstu industrijalizacije, urbanizacije i migracija, najamni rad i rad u kući, privatnost i javnost, bili su usko povezani i ukrštani. Industrijalizacija je uvela žene u fabrike ali i tada je vladala rodna nejednakost: žene i deca (oba pola, koja su takođe radila u fabrici), bili su jeftina radna snaga. Pri određivanju zarade, i ovde je pol bio odlučujući faktor, pa su žene (ali i deca) za istu vrstu posla bile manje plaćene nego muškarci. Oko 1800. godine u sektoru vunarske industrije u Engleskoj, 75% radne snage činile su žene i deca oba pola. (G. Bek, 2005) To jasno ukazuje na eksploataciju po rodnom kriterijumu.

Za promene položaja žene u društvu od odlučujućeg uticaja bile su evropske revolucije 1848. godine. U XIX veku u Evropi je podjednako bila duboka linija razdvajanja između udatih i neudatih žena, koliko i klasne granice. Neki predlozi iz tog vremena, a u cilju poboljšanja položaja žena, odnosili su se samo na neudate žene.

Ženski klasični pokret XIX i ranog XX veka bio je pokret za žene i težio je *fundamentalnoj promeni* radnih odnosa i poboljšanju položaja žene u ekonomskom, socijalnom i kulturnom smislu. Cilj nije bio izjednačavanje uloge niti zamena uloge, već *oslobađanje od potčinjenosti* koja je bila uslovljena biološkim polom. Radilo se o samoupravljanju kroz slobodan razvoj sopstvenih snaga i ukidanje ograničenja koja su postavljali tradicija i pravo. Istaknuta su tri glavna pitanja: 1. žensko obrazovanje; 2. mogućnost zaposlenja i povećanje plata; 3. reforma građanskog prava u pogledu odnosa supruga prema suprugu, uključujući njeno pravo na prihod i vlasništvo (oko 1839. i 1886. i, konačno, 1925).

Posle Drugog svetskog rata žene su stekle građanska prava, materinska prava, biračko pravo i dr. Postignuto je pravo da su žene drugačije i da zbog toga ne budu kažnjene.

Kada je reč o *civilizacijskim razlikama*, ne radi se samo o ženama već i o narodima, njihovoj kulturi, tradicijama, duhovnim i drugim vrednostima, što je sadržano u svim segmentima fizičkog i duhovnog života, pa i u oblasti darovitosti i kreativnosti. Dugo vremena te razlike i ocene su išle na štetu manje razvijenih naroda (oblasti, kontinenta) zato što su rezultati njihovog stvaralaštva *drugačiji* od, na primer, evropskih ili uopšte drugih, razvijenijih zemalja. Trebalo je da prođe mnogo vremena pa da neki odvažni umetnici, naučnici, političari i drugi, ljudi širih vidika i veće tolerancije, otkriju te vrednosti i rezultate, njihove razne "izume", sagledaju i ocene različitu lepotu tih "drugih" ljudi (naroda, oblasti). Otkriveni rezultati su ocenjeni kao oblici posebne (drugačije) izražene darovitosti i stvaralaštva a prema njihovom poimanju čoveka i prirode i mesta čoveka u ovom svetu. Radi se, dakle, o specifičnim, posebnim uslovima života i životne filozofije koji se značajno razlikuju u svetu. Da pomenemo samo razlike između Evrope i Azije, Evrope i Afrike, Evrope i Južne Amerike i dr. U tom nepoznavanju drugih prvi su umislili da su samo njihove vrednosti "prave" vrednosti, njihovi pojmovi o

darovitosti i stvaralaštvu "pravi", njihovi prilazi u proceni materijalnog i duhovnog "pravi" prilazi i ocene. Takva shvatanja su dovela do velikih, a često i do tragičnih nesporazuma, koji su mogli da budu izbegnuti da su se ljudi i narodi bolje poznavali i više poštovali, da su prihvatili da drugi i "drugačiji" nisu ništa manje vredni, već da imaju svoje osobenosti i filozofiju, koje treba razumeti i uvažavati.

Što se tiče *istorijskih razlika* među narodima, one su poznate i uglavnom idu na štetu malih i drugačijih (koji su najčešće i siromašni). To delimično objašnjava i osvajajuću i "prosvetiteljsku" viziju velikih ili moćnih država ili religija prema tim drugima. Postoje, naravno, i drugi, mnogo ozbiljniji i značajniji razlozi *izvan* duhovnih i estetskih razlika u shvatanjima o kojima ovde ne može biti reči.

Kada je reč o darovitosti i stvaralaštvu, moraju se imati u vidu i *vremenski periodi* (epohe) u kojima su ti rezultati (i drugi opšti ishodi) nastajali i koji obuhvataju sve sfere života: ekonomskog, duhovnog, društvenog, umetničkog, političkog i dr.

Darovitost i stvaralaštvo najčešće je razmatrano u različitim umetnosti-ma, iako obuhvataju nauke (prirodne i društvene), politiku i dr. Različite epohe (razdoblja) imale su (zavisno od uslova života i privređivanja) svoje osobenosti, pa se jasno uočavaju i razlike među njima (predistorijska, istorijska, koja obuhvata antičku grčko-rimsku epohu, vizantijsku, srednji vek, renesansu, novi vek i vreme u kome živimo).

Ako se imaju u vidu iznesene činjenice, postavlja se glavno pitanje ovog priloga: da li se i kako u tim epohama manifestovalo stvaralaštvo i darovitost žena?

Da bi se dali odgovori na ova pitanja, prethodno treba uzeti u obzir i sledeće. Ako izuzmemo period matrijarhata, žena je u tim epohama imala *podređen položaj* i ulogu i bile su joj tačno ograničene funkcije i prava. Muškarci su imali povlašćen položaj u svim sferama života: porodičnoj, društvenoj, političkoj.

Koliko je žena i koje žene su u iznesenim okolnostima *mogle* da iskažu svoje stvaralačke potencijale? Samo mali broj žena su imale privilegiju da manifestuju svoju darovitost i stvaralaštvo u nekoj oblasti života i to:

- retke i bogate samostalne žene koje su bile moćne;
- žene iz bogatih ili moćnih porodica;
- poneka lepa i inteligentna žena u različitoj ulozi kod bogatih i moćnih porodica ili pojedinaca (kao supruga, konkubina, družbenica i sl.).

Veoma sporo je otvaran put kojim je žena, a posebno darovita, osvajala neke oblasti života i rada koje su pripadale muškarcima.

Uslov na putu napredovanja, posebno je bilo *znanje*, to jest *obrazovanje žena*. Sve do kraja XIX i početka XX veka, školovali su se skoro isključivo muškarci. Roditelji (koji su mogli i koji nisu) nastojali su da "na škole" šalju sinove koji su trebali da se pripreme za samostalni ekonomski i društveni život da bi izdržavali porodicu. Ženska deca su, pretežno u grdovima, sticala sasvim oskudno obrazovanje, najčešće osnovno, a poneka i srednje. Devojke iz bogatih porodica imale su kućnog učitelja ili su pohađale neke "ženske škole", u zemlji ili u inostranstvu, sa usmerenjem da budu dobre domaćice i majke. Izuzetno retko su neke veoma darovite devojke pohađale neke od evropskih univerziteta kao privatni slušaoci. Tek kasnije, neke darovite i uporne devojke su postajale redovne

studentkinje. Neke devojke su išle u ženske manastire, bilo da steknu određeno obrazovanje, primereno položaju dobre domaćice i majke, bilo da im to bude životno opredeljenje.

Za žensku decu roditelji su bili dužni da pripreme i određeni miraz koji je odgovarao nivou aspiracija devojke (ili mladoženjine porodice). Devojke bez miraza morale su da se zadovolje bilo kakvom udajom ili da budu posluga kod bogatih porodica. To je važilo manje-više za sve siromašne devojke u svetu. Devojkama sa sela i iz siromašnijih porodica iz grada, obrazovanje je bilo skoro nedostupno. Samo darovite dečake (mladiće) sa sela i siromašne iz grada, pomagala je država u vidu "blagodajanja" ili crkva ili vojska u vidu besplatnog školovanja.

Da bi se moglo odgovoriti na pitanje o darovitim i kreativnim ženama, ne mogu se smetnuti s uma sledeći faktori: 1. siromaštvo; 2. znanje, obrazovanje; 3. sloboda izbora. Bilo je neophodno da se dostigne tzv. "kritična masa", prvo pismenih, a zatim obrazovanih žena koje bi bile u okolnostima *da mogu* da realizuju svoje potencijale.

U dugom društveno-političkom razvoju, žene su stekle pravo na obrazovanje a zatim, u civilizovanim zemljama, i sva građanska prava, a u najvećem broju zemalja i sva politička prava. Time su žene formalno i zakonski izjednačene sa muškarcima pa su se tako javile i mogućnosti njihovog boljeg (adekvatnijeg) obrazovanja i položaja u društvu.

Darovite i kreativne žene prvo su se afirmisale u umetnostima: literaturi, slikarstvu, dramskoj i muzičkoj umetnosti, umetnosti pokreta i igre i sl., a potom u: naukama (na svim fakultetima univerziteta i naučnim institutima). Pa i tada, uz veliki rad i odricanja, žena je uspevala da iskaže svoje stvaralačke potencijale. Takvih primera ima mnogo i nije ih neophodno nabrajati.

Put napredovanja žena istovremeno ukazuje i na ženske rodne karakteristike: drugačiju usmerenost prema životu, drugačiju motivaciju, drugačije želje, drugačiji senzibilitet od muškarca. I kada se darovita žena bavila naučnim i kreativnim radom, težila je (i najčešće i uspevala) da ostvari svoju žensku ulogu – da bude majka i da ima porodicu. (I takvih primera ima mnogo.)

Danas se često postavlja pitanje: zašto je malo žena u javnim poslovima, a posebno u politici, iako se takvo angažovanje više "isplati" od nekih drugih poslova i zanimanja?

Politika i bavljenje njome, i uopšte većim društvenim angažovanjem, traži (nameće) i određena svojstva koja su karakteristična za muškarca: samouverenost (ponekad bez "pokrića"), angažovanost, velike ambicije, želju za vlašću, potpunu posvećenost političkom (društvenom) životu, ogromno troše-nje vremena, otsustvovanje od porodice, dece. Mali broj darovitih žena je spremno da prihvati takav način i sadržaj života. Istina, neke od njih imaju privilegiju da imaju roditelje koji su spremni da pomognu tako aktivnoj ženi, što joj u mnogome olakšava život i rad.

Imajući to u vidu, talentovane i kreativne žene imaju veće izgleda da svoje stvaralačke potencijale pokažu u nekim drugim "mirnijim" oblastima, koje im omogućavaju da više ostanu žena i majka (umetnosti, muzici, prosveti, u širokoj oblasti medicine i preventive i sl.). Zato darovitu ženu treba razmatrati i ocenjivati

njen rad u sklopu društvenih okolnosti i mestu i ulozi koju ima u društvu. Darovitu ženu je pogrešno upoređivati prema kriterijumima i kroz prizmu uspešnog muškarca. Ona nije slabija od muškarca, već je jednostavno *drugačija* od njega. Uspešan se može biti na mnogo različitih načina i puteva uz sve razlike koje postoje između muškarca i žene. Za takav put je neophodno međusobno poštovanje i uvažavanje različitih oblika stvaralačkih doprinosa, pa ako su značajni, značajni su zato što su raznovrsni, čime život čine zanimljivijim, bogatijim, privlačnijim. Treba imati u vidu da ni svi daroviti muškarci ni sve darovite i kreativne žene nisu isti i da su razlike ponekad veće među darovitim muškarcima ili među darovitim ženama nego između muškarca i žene.

Razmatranje faktora (ne)uspeha darovitih i kreativnih žena zahteva produbljeno analiziranje i kroz vremenske periode (epohe). Da žene predstavljaju značajan stvaralački potencijal, najbolje pokazuju "samonikle" žene-umetnice u slikarstvu, muzici, igrama, ručnoj izradi umetničkih predmeta (nakita, tepiha, nameštaja i sl.), koje su bez odgovarajućeg obrazovanja, a ponekad i nepismene, stvarale prekrasna dela. Samo akademska merila u procenjivanju rezultata rada darovitih i kreativnih u brojnim oblastima života, sužava dijapazon stvarnih čovekovih potencijala, osiromašuje život i čini ga jednostranim, a ne retko i dosadnim.

Za darovitost kao fenomen, prvo su se zainteresovali filozofi a znatno kasnije psiholozi, pedagozi, sociolozi. Prvo veliko istraživanje koje je imalo longitudinalni karakter, započeo je američki psiholog Terman (Terman, L., 1925-1953) i 1921. godine, a zatim je sledio čitav niz naučnika – psihologa, koji su proučavali ovaj fenomen: P. Viti, Tejlor, Renzuli, Ganje i drugi. Stvaralaštvo (kreativnost) kao specifičan, poseban fenomen, proučavan je nešto kasnije, posle određenih rezultata dobijenih u istraživanjima opštih sposobnosti, inteligencije. Skoro sva istraživanja su bila usmerena na prirodu intelektualnih sposobnosti i njihovih procesa.

Da bi se jasnije sagledalo pitanje o darovitosti i stvaralaštvu žena, potrebno je izneti neka shvatanja i teorije o tim fenomenima i definicije koje ukazuju na njihovu strukturu.

Teorije o intelektualnim sposobnostima zanimljive su pre svega zato što čine osnovu i okvir za razumevanje različitosti rezultata, naročito u oblasti stvaralaštva. Od teorije zavisi i kakvi će se instrumenti praviti i na koji način primenjivati u utvrđivanju nivoa sposobnosti.

Teorije o darovitosti i kreativnosti su brojne i ukazuju na razvojni put u sticanju saznanja koja su o tim fenomenima utvrđivana (otkrivana). Za pitanje o kome raspravljamo, važno je shvatanje i definicija Morlanda (Morland, S. P., 1971) koja omogućava potpunije razumevanje čovekovih potencijala. Morland smatra da se visoka dostignuća odnose na pokazane rezultate i/ili pokazane sposobnosti u nekoj od sledećih oblasti: a) opšte intelektualne sposobnosti; b) specijalne akademske sposobnosti; c) kreativno ili produktivno mišljenje; d) sposobnost za vođstvo; e) vizuelne ili srodne umetnosti; f) psiho-motorne sposobnosti.

Slično shvatanje ima i Pasou (Passow, A. H., 1979) koji talenat definiše kao sposobnost za superiorna postignuća u bilo kojoj vrednoj oblasti (području)

ljudske delatnosti, ali ih ograničava na sledeće, kao što su: jezici; društvene i prirodne nauke i matematika; umetničke oblasti kao što su muzička, grafička, plastične i mehaničke umetnosti; oblasti ljudskih odnosa

Renzuli (Renzulli, J., 1978) je predložio definiciju prema kojoj se darovitost sastoji od interakcije tri glavne grupe ljudskih sposobnosti: 1. iznadprosečne opšte sposobnosti; 2. visoki nivo izvršavanja zadataka; 3. visoki nivo kreativnosti. Daroviti su, po njegovom mišljenju, oni koji poseduju ili su sposobni da razvijaju ovaj složeni skup svojstava i da ih primene na bilo koju potencijalno vrednu oblast ljudskih postignuća.

Gardnerova teorija sposobnosti (Gardner, H., 1986) daje još širu osnovu za potpunije razumevanje darovitosti i kreativnosti. Gardner kaže da postoje ubedljivi dokazi o postojanju nekoliko relativno autonomnih intelektualnih sposobnosti: 1. lingvističke; 2. muzičke; 3. logičko-matematičke; 4. prostorne; 5. telesno-kinestetičke; 6. -inter i -intra personalne. One takođe mogu biti kombinovane na više prilagodljivih načina, zavisno od pojedinca i kulture.

Ova definicija sadrži i kulturne razlike koje deluju tako što realizovanje iznesenih sposobnosti zavisi i od *sredine* u kojoj se one manifestuju. Kulturne razlike istovremeno ukazuju koji se rezultati cene i vrednuju, pa prema tome i koje od njih će biti više i brižljivije podsticane, razvijane i cenjene. Takođe je značajno *kako* uslovi date sredine to omogućavaju.

Iako intelektualne sposobnosti čine osnovu i predstavljaju dobar indikator za stvaralaštvo, one nisu isto što i kreativnost i među njima nije znak jednakosti.

Fenomen kreativnosti je svestrano proučavan i utvrđivana su brojna i značajna saznanja o ovom fenomenu. Gilford (Guilford, J. P., 1959) smatra da je kreativnost složena sposobnost ličnosti a njena struktura je sastavljena od brojnih činilaca koji podstiču i omogućavaju stvaralaštvo. Među osnovne elemente koji određuju nivo kreativnosti, ubrajaju se: originalnost (osetljivost, pronicljivost); fleksibilnost; fluentnost (doziranje odgovora na određeno pitanje i njihovo nijansiranje). Kreativnost uključuje i druge faktore: mišljenje, maštu, pamćenje, motivaciju, temperament, svojstva karaktera, aspiracije. Gilford takođe naglašava da kreativnost u značajnoj meri zavisi od socijalno-kulturne sredine.

Pod kreativnošću Torrens (Torrance, R., 1964) podrazumeva sposobnost za jasnim opažanjem nedostataka, promašaja u znanju, osetljivost za dis-harmoniju. Stvaralački akt deli na opažanje problema, traženje rešenja, rešenje i formulisanje hipoteza, proveru hipoteza, njihovu modifikaciju i nalaženje rešenja.

Skoro sve definicije naglašavaju da je stvaralaštvo sposobnost da se pronađu nova rešenja, sagledaju problemi iz novog ugla, iznesu novi pogledi, ideje i nova uviđanja, a što se prihvata kao nešto novo što ima socijalnu, duhovnu, estetsku ili tehničku vrednost.

U ispitivanju i procenjivanju darovitosti i kreativnosti, primenjuju se dva načina ili dva postupka: 1. procena (ocena) rezultata (ishoda) rada (delovanja) darovitosti i kreativnosti; 2. procena (ispitivanje) darovitosti i kreativnosti različitim instrumentima, sastavljenim prema ciljevima istraživanja.

1. Procena (ocena) rezultata rada

Iako je procenjivanje rezultata rada dosta pouzdan postupak, postoje neke teškoće, od kojih ćemo pomenuti samo glavne. Prva teškoća (problem) se odnosi na *kriterijume* procenjivanja. Koji su kriterijumi i ko ih utvrđuje? Sa kojih stanovišta (teorijskih i estetskih)? Koji je društveni kontekst, postojeća shvatanja, tradicija u kojima se vrši procena o tome u čemu je doprinos, šta je to što je novo, drugačije i u čemu se ono sastoji? Procenjivanje rezultata je pouzdanije i zbog toga što omogućava da se date ocene (procene) ponovo preispitaju (u različito vreme), da se preispitaju i kriterijumi i vreme u kome su ti rezultati postignuti.

2. Procenjivanje darovitosti i kreativnosti pomoću različitih instrumenata kod odraslih i dece i mladih.

Kada se primenjuju kod ovih drugih, imaju za cilj da otkriju one pojedince koji još nisu imali priliku ili povoljne uslove da manifestuju svoje potencijale i da se za njih, eventualno, primeni odgovarajući pedagoški tretman.

Ove instrumente ćemo pomenuti po grupama (vrstama): a) instrumenti za utvrđivanje intelektualnih sposobnosti i intelektualne darovitosti (za sve uzraste); b) instrumenti za utvrđivanje kreativnosti (stvaralaštva).

a) U ovu grupu spadaju testovi za utvrđivanje intelektualnih sposobnosti koji mogu biti verbalni i neverbalni. Darovitima se smatraju oni čiji rezultati su, na nekom od verbalnih testova, iznad 145 QI ili, ako se na nekom neverbalnom testu rezultali nalaze na i iznad 98-og percentilnog ranga.

Granice za određivanje darovitosti nisu iste kod svih autora; neke su vrlo visoke, dok drugi smatraju da treba biti blaži ako su u pitanju mlađi učenici (deca), i da treba obratiti pažnju na sve one čiji se rezultati nalaze u gor-njoj četvrtini rang-liste.

b) Instrumenti za utvrđivanje kreativnosti.

Postoji velika raznovrsnost svih testova za različite uzraste. Torrens je smislio postupak, ne samo za utvrđivanje kreativnosti, već je nastojao da se rezultati kvantifikuju, to jest da se odredi nivo kreativnosti (Torrance Tests of Creativity, 1964). Na taj način je stvorio platformu za dalja brojna istraživanja.

Valač i Kogan (Wallach, M., Kogan, N., 1965) smatraju da prenošenje testovnih modela merenja intelekta na merenje kreativnosti (koja su vršili Gilford, Kogan i njihovi saradnici) jednostavno dijagnostikuju QI, kao i obični testovi inteligencije. Vremenom, i testovi za utvrđivanje kreativnosti su se usavršavali i široko se primenjuju svuda u svetu (nedovršeni tekstovi, nedovršene rečenice, sastavljanje priče na osnovu nekoliko zadatih reči, pravljenje crteža na osnovu nekoliko crta (linija) ili drugih grafičkih elemenata itd.).

Tumačenje rezultata na ovim testovima je složeno i podložno je subjektivnim shvatanjima procenjivača.

Ono što je u ovom kontekstu od interesa je pitanje: da li su utvrđene razlike između darovitih i kreativnih žena i darovitih i kreativnih muškaraca? Ako jesu utvrđene razlike, da li su značajne i u čemu se sastojе?

Saznanja koja su nam bila dostupna odnose se samo na razlike između muškaraca i žena, proučavane iz različitih uglova (stanovišta). Takvih istraživanja

bilo je mnogo u svetu, ali i u nas, naročito 70-ih i 80-ih godina prošlog veka. (Kandido–Jakšić Maja, Smiljanić Vera i saradnici, Mladenović Uroš i drugi).

Ovde ćemo izneti neke rezultate istraživanja Maje Kandido–Jakšić (1995), jer se ovo istraživanje odnosi na suštinsko pitanje *o savremenim odnosima među polovima*. Istovremeno, u ovom istraživanju se dovoljno ukazuje i na način kako bi te odnose trebalo menjati (poboljšavati). Dobijeni rezultati idu i u pravcu podsticanja stvaralačkih potencijala žena i načina njihove realizacije.

Ispitivanje M. Kandido–Jakšić se odnosilo na utvrđivanje (saznavanje) mišljenja starijih adolescenata (gimnazijskih maturanata) o idealnom muškarcu i idealnoj ženi.

Glavni nalazi ovog istraživanja ukazuju na *promenu stavova* pod uticajem socio-ekonomskih faktora u odnosu na usvajanje tradicionalnih muških i ženskih uloga kod savremene omladine. Autorka je utvrdila da su savremene devojke znatno promenile svoja shvatanja i da podjednako vrednuju muške i ženske osobine. Mladići, međutim, nisu ispoljili takve tendencije, već i dalje idealizuju žene i muškarce tradicionalno-patrijarhalnog tipa. Od muškaraca se očekuje da razvijaju specifične muške osobine kao što su: agresivnost, ambicija, fizička snaga, takmičarski duh, racionalnost, uspešnost, dominantnost, samo-pouzdanje, sposobnost preuzimanja rizika, hrabrost i borbenost.

Od žena se očekuje da razvijaju posebne ženske sposobnosti koje podrazumevaju sposobnost da vole i saosećaju, da zadovoljavaju potrebe drugih, osobito svoje dece, da brinu o kući i svim članovima porodice, da budu korisne i pokorne.

Iz iznesenog se vidi prošireni spisak već odavno poznatog i starog stereotipa o muškarcu i ženi.

Muškarci, konstatuje autorka, odgajani u tradicionalnim stegama, zbu-njeni promenjenim ponašanjem žene, gube svoj nekadašnji autoritet i vlast i postaju sve nesigurniji.

Pa i pored toga, u ovo naše vreme, žena se po prvi put oslobađa tipičnih, vekovno ustaljenih dužnosti i obaveza i traži svoj novi identitet, kaže M. Kandido–Jakšić, pri čemu nailazi na mnogobrojne prepreke.

Put oslobađanja i pune emancipacije je dug i naporan. Ali žene današnjice imaju glavne uslove (zakonske i druge) da u tome uspeju. Pri tome, obrazovanje, rad i upornost čine glavne elemente budućeg potpunijeg uspeha. Naravno, pod uslovom da imaju priliku da to i u svom radu i delovanju manifestuju.

Bibliografija:

- Beck, G., 2005. *Žena od srednjeg veka do danas*. CLIO.
- Campbell, J., Deborah, Eyre and oth., 2005. *The National Academy for Gifted and Talented*. Jouth Conventry, U. K., 16th Bienal World Conference. New Orkeans, U.S.A.
- Dunderski, S., 1999. *Sofisti i njihove dileme o ženi i njenom vaspitanju*. Pedagoška stvarnost, 7-8, Novi Sad.

- Dunderski, S., 2002. *Žena i njeno vaspitanje u srednjem veku*. Pedagoška stvarnost, 1-2, Novi Sad.
- Dunderski, S., 2003. *Sledbenik Aristotelove misli o ženi: Marko Tulije Ciceron*. Pedagoška stvarnost, 1-2, Novi Sad.
- Gagné, F., 1985. *Giftedness and Talent*. Reexamining and Reexamination of Definition. *Gifted Child Quarterly*, 29 (3).
- Gardner, H., 1985. *Frames of Mind*. The Theory of Multiple Intelligence. New York, Basic Books, Inc. Publishers.
- Getzels, J. W., 1985. *Creativity and Human Development*. The International Encyclopedia of Education. Vol. 2, Pergamon Press.
- Getzels, J. W. Jackson, 1962. *Creativity and Intelligence*. New York, John Wiley & Sons. Inc. Publishers.
- Gilligan, Carol, 1982. *In a different voice: Psychological theory and Woman's Development*. University Press, Cambridge, M. A.
- Guilford, J. F., 1950. *Creativity*. *American Psychologist*, V, 444-454.
- Guilford, J. F., 1959. *Three Faces of Intellect*. *The American Psychologist*, Vol.14, N° 8.
- *The International Encyclopedia of Education*. T. Husen, Postlethwaite Pergamon Press, 1985, Vol. IV, 2015-2056. (Gifted and Talented – A. H. Passow)
- *The International Encyclopedia of Education*. Research and Studies, Vol. 2. Ed. in Chief: Torsten Husen T. Neville Postlethwaite.
- Kandido-Jakšić, Maja, 1995. *Idealni muškarac i idealna žena*. Polne uloge, polne osobine i stereotipna patrijarhalna shvatanja. *Sociologija*, 2. Organ Jugoslovenskog društva za sociologiju, Beograd.
- Kvaščev, Radivoj, 1976. *Psihologija stvaralaštva*. Beogradski grafički zavod, Beograd.
- Morland, Sidney, 1976. *Education of the Talented*. United States Government. Printing Office, Washington, D. C.
- O.E.C.D. – *Lagor Force Statistics 1973-1993*. Paris, 1995.
- Passow, A. H. (Ed.), 1970. *Gifted and Talented Education and Development*. University of Chicago Press.
- Radović, V., 2006. *Filozofska misao o vaspitanju ženske dece od antičke Grčke do početka XX veka*. Pedagoška stvarnost, 7-8. Savez pedagoških društava Vojvodine, Novi Sad.
- Renzulli, J., 1978. *What makes giftedness*. *Delta Pappan*, 60.
- Smiljanić, V., 1981. *Socijalno poreklo psiholoških polnih razlika*. Pedagoška istraživanja, 3. Institut za pedagogiju, Beograd.
- Torrance, Paul, 1964. *Educational the Creative Potentials*. The University of Minnesota Press. Minnesota.
- Torrance, P., 1970. *Creative learning and Teaching*. Dodd, Mead and Co. New York.
- Torrance, Paul, 1971. *Creativity in the Educational Proces*. Psychology and Educational Practice. Edit. G. Lesser, Scott, Foewsan and Comp.
- Taylor, C., 1972. *Climate for Creativity*. New York, Mc Grow Hill.
- Taylor, C., 1964. *Creativity Originess and Potential*. New York, Mc Grow Hill.
- Terman, L. M. (Ed.), 1925.1959. *Genetic Studies of Ginius*. Vol. 1-5. Stanford University Press, Stanford, California.
- Wallach, M. A., Kogan, N., 1965. *Models of the tinkering in young children*. A Study of the Creativity – Intelligences Distincion. New York.
- Witty, P., 1962. *Gifted and Creative Pupil*. *Education*, Vol. 92, N° 8, April.
- Šefer, Jasmina, 2005. *Kreativna aktivnost u tematskoj nastavi*. I.P.I., Beograd.

Academician Bosiljka Dorđević
Serbian Academy of Education
Belgrade

**THE FACTORS OF (UNDER) ACHIEVEMENT OF GIFTED AND CREATIVE WOMEN
- METHODOLOGY OF APPRAISAL AND EVALUATION -**

The factors of achievement and underachievement of gifted and creative women are numerous and versatile. The position and the role of a woman in a society have been underestimated, marginalized and boiled down to the role of a mother and a housewife. The differences between men and women have existed in all spheres of life. The paper outlines the main factors influencing their forming and being sustainable. The most important factors are the following: 1. sex differences; 2. civilisation differences and 3. historical differences.

The changes that have been occurring in society for a long period of time have had influence on the change of the position and the role of women. Only having finally won civil, social and political rights, women, especially those gifted and creative, have had limited possibilities to manifest their potentials.

In order to gain more comprehensive understanding of giftedness and creativity, some relevant theories and definitions of the phenomena are outlined in the paper, explaining all the versatility of man's gifts, with special emphasis on the diversity of giftedness and creativity of women. The procedures, instruments and criteria for appraisal (evaluation) of giftedness and creativity are described. The instruments are numerous and diverse: tests (verbal and non-verbal) for the identification of intellectual abilities; creativity tests, scales with various grades, questionnaires, interviews, etc.

The possibilities of creative potential of women are stated in the same context.

Key words: giftedness, creativity, identification procedures (evaluation, instruments, criteria).

